

Forudsættelser og underforståelser i tekstanalysen

*Ole Togeby,
Professor, Århus Universitet*

I funktionel grammatik, hvor man søger de mest relevante funktioner af de formelle træk som kan iagttages i en sætning, har fænomener som forudsættelse (præsupposition) og underforståelse (konversationel implikatur) en fremtrædende plads, da de udgør grundlaget for sætningernes funktion i de kompositionsskemaer som adskiller genrer fra hinanden.

Forudsættelser er de informationer i en sætning som holdes for sande af afsenderen, men ikke fremsættes over for modtagerne som sådanne. Underforståelser er de uudtalte informationer i en sætning som modtagerne på grundlag af de forudsatte og fremsatte informationer skal slutte sig til for at afsenderens løfte om relevans kan blive indfriet.

I poetiske fortællinger med et plot kan fabula (handlingsgangen i den omtalte situation) mere eller mindre defineres som summen af det der meddeles, forudsættes og underforstås i sætningerne i sujet'et (fortællehandlingerne i kommunikationssituationen). Pointen (temaet, kernemeningen, budskabet) i en fortælling – og enhver tekst – er således den integrerede helhed af den meddelte, forudsatte og underforståede information i fortællingen.

Information

Alle de forskelle i en tekst der gør en forskel, kan opfattes som information, som både er udtryk for et valg som afsenderen har foretaget (bevidst eller ubevidst, men med en bestemt hensigt og effekt), og for træk ved ytringen som modtagerne kan og skal tillægge betydning eller mening.

Man kan her skelne mellem parentetisk, nævnt, meddelt, forudsat og underforstået information. Prøv at se på følgende eksempel:

På motorvejen

²En århusianer kører på motorvejen E-45 med sin kone;
³pludseligt lyder det i radioen: ⁴–På E-45 er der nord for Skanderborg en spøgelsesbilist ⁵der kører i det forkerte spor.
⁶Så siger århusianeren til sin kone:
⁷– Det gør de da alle sammen.

Fra Ole Togeby 2009: "Kan århushistorier få sure smileyer?" i Borchmann m.fl.:
Årshushistorier. Fra Bjerget til Byen 4, Aarhus Universitet

I denne tekst findes der en stor mængde informationer, fx 'En århusianer kører på motorvejen E-45'; 'århusianeren har en kone'; 'konen er med i bilen'; 'der er en radio i bilen'; 'de hører radio'; 'der er en spøgelsesbilist på E-45'; 'det siger man i radioen'; 'E-45 går mod nord fra Skanderborg til Århus'; 'spøgelsesbilisten kører i det forkerte spor'; 'der er en spøgelsesbilist på e-45'; 'alle undtagen århusianeren kører i det forkerte spor'; 'det siger århusianeren'; 'det er århusianeren der er spøgelsesbilisten'.

Disse informationer (og en god del flere som ikke er nævnt her) har ikke alle samme status i ytringen af teksten. Nogle af dem er meddelt (ekspliciteret) af afsenderen som sande: 'En århusianer kører på motorvejen E-45'; 'århusianeren siger noget til sin kone'; 'århusianeren tror at der er mange spøgelsesbilister'. Meddelt information er den del af meningen med sætningen som rammes af en eventuel nægtelses negerende kraft. Det gælder også de informationer som man med logisk nødvendighed kan slutte sig til af det fremsatte, fx 'på radioen antager man at der er en spøgelsesbilist på den motorvej som århusianeren kører på'.

Andre er nævnt som neutrale (faktitive), dvs. uden at sandhedsværdien er angivet: Afsenderen af teksten har ved formuleringerne ³pludseligt lyder det i radioen: ⁴–På E-45 er der nord for Skanderborg en spøgelsesbilist, og ⁶Så siger århusianeren til sin kone: ⁷– Det gør de da alle sammen ikke forpligtet sig på sandheden af udsagnene ⁴ og ⁷, men kun til sandheden af at folkene i radioen meddeler ⁴, og at århusianeren faktisk siger ⁷. Sandheden af informationerne i ⁴ og ⁷ er annulleret eller gjort faktitiv og afhænger af andre forhold i den omtalte situation, nemlig om folkene i radioen taler sandt, og om århusianeren er ved sine fulde fem. Informationerne er altså af historiefortælleren, afsenderen, nævnt uden at være fremsat. De to udsagn modsiger hinanden, og da vi antager at ⁴ er sand fordi den lyder i trafikradioen, må vi antage at ⁷ er usand, det er netop pointen i histo-

rien; det er århusianeren der tager fejl – sådan er århusianere jo.

Andre er uden at være nævnt eller meddelt af afsenderen forudsat kendt og accepteret af modtagerne (Harder and Kock 1976): 'århusianeren har en bil'; 'der er en radio i bilen'. Forudsat information er det der også kaldes *præsupposition*; det kan direkte udledes af den fremsatte information, men har den egenskab at den ikke falder inden for en eventuel nægtelses virkeområde: Selv om man benægter sætning 2\ med følgende resultat: *En århusianer kører ikke på motorvejen E-45 med sin kone*, er det stadig forudsat at 'århusianeren har en kone'. Forudsat information er således ikke nødvendigvis implicit.

Der findes mange trivielle forudsatte informationer, som ikke har været nævnt her, fx at der er luft i bilen så personerne kan høre lyden fra radioen. Dette er ganske trivielt og ganske uinteressant.

Vigtig bliver forudsat information først når den er kontroversiel, ikke kendt eller ikke accepteret af modtagerne, med det berømte eksempel:

Hvornår er De holdt op at tæve Deres kone?

Atter andre informationer er underforstået (Togeby 2003 §§ 115-117): 'det er århusianeren der er spøgelsesbilisten'. Denne information er noget som modtagerne skal slutte sig til hvis teksten skal have nogen relevans for dem. De kan også lade være at drage denne inferens, men da har det været tidsspilde for dem, og ikke kommunikativ kooperation, at høre eller læse historien.

Underforståelse er det filosofen Grice (1967) kalder en (*partikulær eller generaliseret*) *konversationel implikatur*. Underforståelsen er retorisk eller konversationel i den forstand at det kun er noget der sker i situationer med afsendere og modtagere; det er altså ikke mening der kan udledes af tekstens ord på grundlag af ordenes rækkefølge og sprogets bygning (ordbog og grammatik), men noget som kun udledes af handlinger: henvisning til emner, omsagn (prædikationer), udsigelses osv. i virkelige situationer med tid og sted, afsender og modtager. Underforståelsen kan være partikulær i den forstand at det kun er i denne ene kommunikationssituation man kan drage netop denne underforståede implikatur. Andre konversationelle implikaturer er generaliserede konversationelle implikaturer, fx den at når man siger *nogle*, mener man som regel 'ikke alle', for hvis man havde vidst at det var 'alle', ville man have sagt *alle*.

Ordet *implikatur* er konstrueret af Grice for at betegne noget andet end en regulær logisk implikation, nemlig noget som ikke skal impliceres, men som bør impliceres, hvad det latinske bøjningsform *implicatur* da også betyder. I dette eksempel er pointen i vittigheden netop at informationen 'det er århusianeren der er spøgelsesbilisten' er un-

derforstået, dvs. noget vi som modtagere skal slutte os til i den situation hvor vi hører eller læser netop denne historie, og uden at det bliver fortalt eksplicit, og det skaber morskab.

Parentetisk information er information som ikke er nødvendig eller relevant for hele tekstens budskab, og som derfor ikke nødvendigvis står i nogen koblingsrelation eller konneksionsrelation til meningen med tekstens øvrige sætninger: *5\der kører i det forkerte spor*. Denne information er parentetisk og ikke bestemmende; for definitionen på en 'spøgelsesbilist' er at hun eller han kører i det forkerte spor på en motorvej; der findes ingen spøgelsesbilister der ikke kører i det forkerte spor. Parentetisk information er således en slags serviceoplysninger for læserne uafhængigt af tekstens formål, her om hvad definitionen på en spøgelsesbilist er. (Læg mærke til parentetiske relativsætninger, tælles som selvstændige udsagn og får deres eget sætningsnummer.) Alle parentetiske relativsætninger udtrykker dog ikke parentetisk information, men kan stå i bestemte koblingsrelationer til andre udsagn i teksten: *Han mødte på kollegiet en pige, som han senere blev gift med*).

Historien *På motorvejen* er her i første omgang fortalt for at den skal levere eksempler på de fem forskellige typer af information.

SÆTNING	INFORMATIONSTYPE
1\ På motorvejen	nævnt (?)
2\ En århusianer kører på motorvejen E-45 med	meddelt
2\ sin kone	forudsat
3\ pludseligt lyder det i radioen:	meddelt
4\ – På E-45 er der nord for Skanderborg en spøgelsesbilist	nævnt
['E-45 går fra Århus mod syd til Skanderborg ']	forudsat
5\ der kører i det forkerte spor.	parentetisk
6\ Så siger århusianeren til sin kone:	meddelt
7\ – Det gør de da alle sammen.	nævnt
[det er århusianeren der er spøgelsesbilisten]	underforstået

De tre typer af information parentetisk, nævnt og meddelt er alle fremset, dvs. de formidler den eksplicite og bogstavelige mening med tekstens ord. Forudsat og underforstået information er derimod ufremset, dvs. de formidler meningen med kombinationen af sætningerne, ud over den bogstavelige mening med hver enkelt sætning.

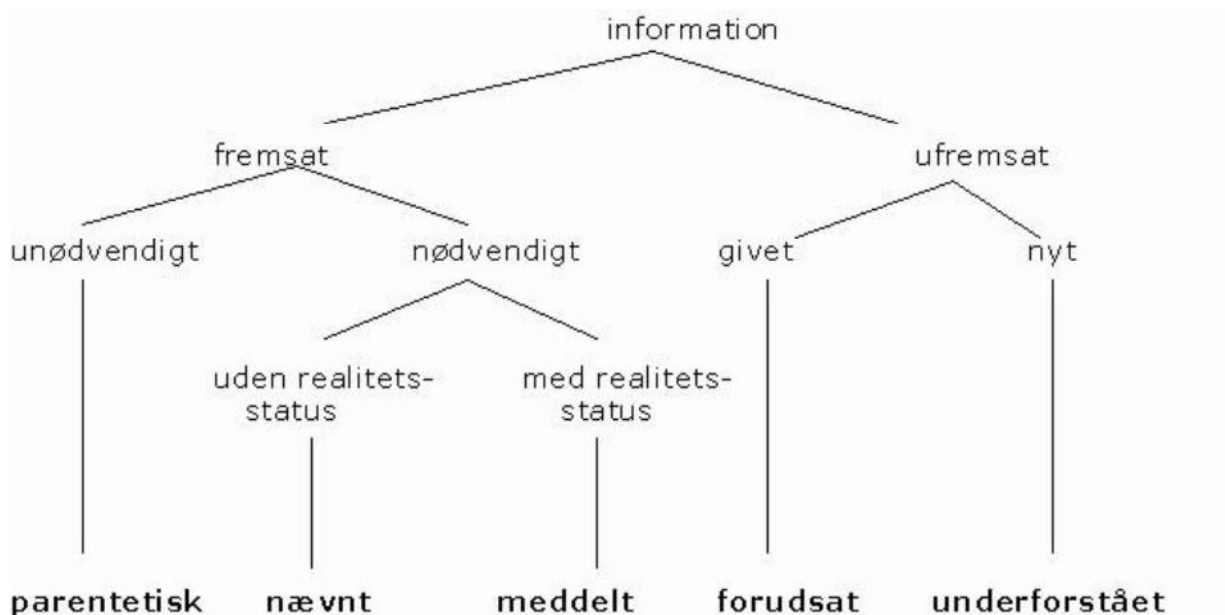
De nævnte og meddelte informationer er nødvendige for tekstens samlede budskab, og de kobles sammen til en integreret helhed ved koblinger med konneksionsrelationer mellem udsagnene, mens parentetisk information defineres som information som ikke er nødvendig for

tekstens budskab. Den er således overflødig og uden obligatoriske koblingsrelationer, og den kan kendes på at man kan indføje et *forøvrigt* ved den.

Forskellen på nævnt og meddelt information er at afsenderen tager ansvaret for sandheden af den meddelte information, men blot ekspliciterer at nævnte informationer findes, uden at forpligte sig på deres realitetsstatus.

Forskellen på de to ufremsatte informationstyper er at forudsat (eksplicit eller implicit) information er givet ved sproglig konvention og kan udledes ved sætningens leksikalske materiale og syntaktiske struktur, mens underforståelser er implicitte og konversationelle, og de kan ikke udledes af tekstens indre leksikalske ord og syntaks, men kun af den ydre funktion som afsenderen i konteksten har givet sætningen.

Forudsættelser står uden for negationens virkefelt (Harder og Kock 1976), men deres sandhed er betingelsen for at adressaterne kan forstå meningen med ord i sætningen.

(tekstirrelevant)

ikke-konnekteret til
nabosætninger,
forøvrigt-stof

(En 'spøgelsesbilist')
der kører i det
forkerte spor'

(faktitivt)

uden selvstændig
realitetsværdi

'på E 45 er der en
spøgelsesbilist'

(eksplikatur)

benægtes ved
negation

'århusianeren siger
noget til sin kone'

(præsupponeret)

uden for
negationens
virkefelt

'der er en radio i
bilen'

(implikatur)

noget man skal slutte
sig til for relevans

'det er århusianeren
der er spøgelsesbi-
listen'

Genrer

Disse 5 forskellige typer af information forekommer i alle typer af tekster, men fremsat, forudsat og underforstået information er dominerende i hver sin type af sproglige handlinger. Sproglige handlinger kan med fordel inddeles i fire prototyper:

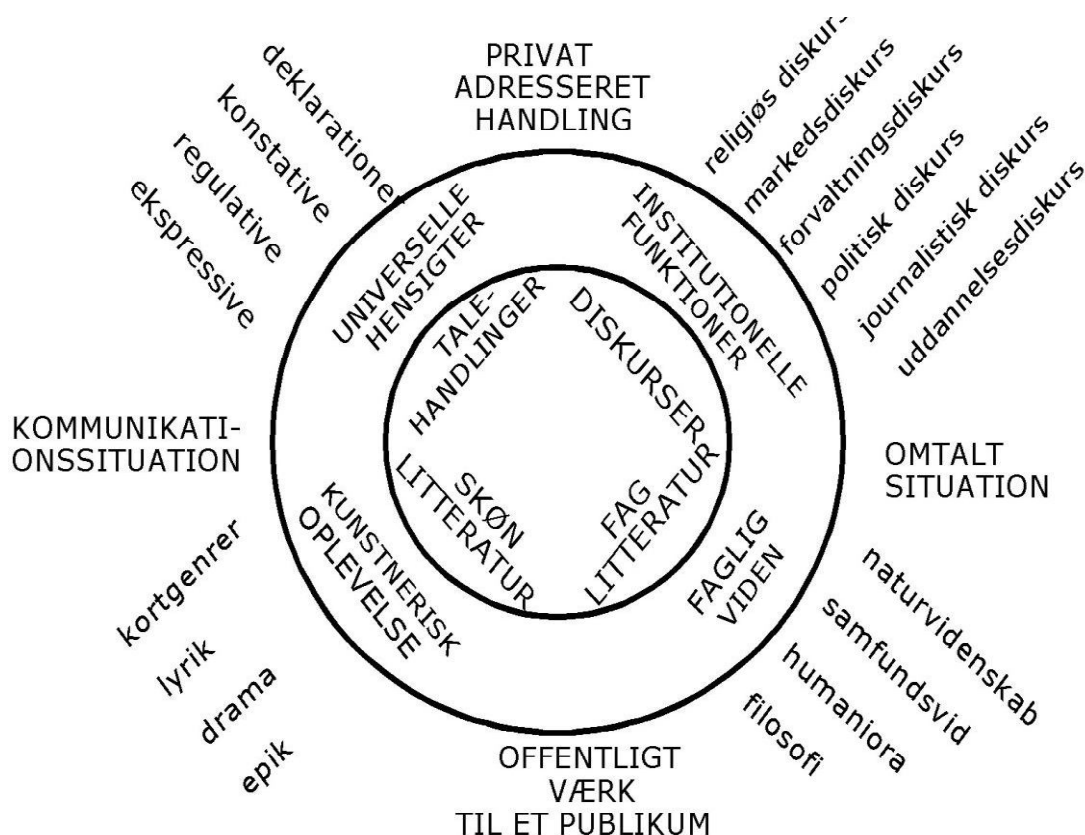
1. talehandlinger er ytringer (tekster) bestående af en sætning eller to, som med vægt på afsenderens ærligt udtrykte hensigt etablerer en universel type social relation mellem afsender og modtager, enten en konstatering, en regulering, en ekspression eller en deklARATION.

2. Diskurstekster er længere tekster som har særlige funktioner i institutionelle diskursfællesskaber som normalt angives ved teksttærskler, og som de inddeles efter, fx i uddannelsessystemet eller den privatøkonomiske sfære.

3. I faglige afhandlinger lægges der vægt på at teksten er en sand repræsentation af det omtalte emne, som kan inddeles efter fag i naturvidenskab, samfundsvidenskanv, humaniora og filosofi.

4. Skønlitteratur domineres af den kunstneriske oplevelse af en tekst som er mål i sig selv, og ikke som de andre prototyper et middel til at nå et mål der ligger uden for teksten. Skønlitteratur inddeles efter formen i epik, lyrik, drama og kortgenrer (Genette 1992)

Det hele kan stilles op i et diagram som følgende:

I talehandlinger vil megen information for parterne fremgå af situationen, og derfor være forudsat information. To damer sidder på en for-tovscafe, og den ene siger til tjeneren: *Ja jég skal ha' en Kop chokolade og en linse*. Her er det, da det siges på en cafe af en kunde til tjeneren, forudsat at kunden efterfølgende vil betale for serveringen; det er altså ikke en ekspression men en aftale.

I diskurstekster og faglige artikler skal så meget information som muligt fremsættes eksplicit, således at de ufremsatte informationer er meget sparsom, fx i en eksamensopgave i dansk stil: *Skriv et essay om dokumentarens muligheder og begrænsninger*. Og omvendt i skønlitterære værker er den underforståede information den dominerende, fx *'det er århusianeren der er spøgelsesbilisten'*.

TALEHANDLINGER	DISKURSER FAGLIGE ARTIKLER	LITTERÆRE VÆRKER
forudsat information	fremsat information	underforståelser
<i>Ja jég skal ha' en Kop Chokolade og en Linse.</i>	<i>Skriv et essay om dokumentarens muligheder og begrænsninger.</i>	<i>Det gør de da alle sammen.</i>

Typer af forudsættelser

Fremsat information er normen for kooperativ kommunikation som den beskrives ved Grice's maksimer. Forudsat information (præsuppositioner) er en retorisk måde at kommunikere på. Forskellige eksempler på forudsættelse forekommer under forskellige vilkår og har derfor forskellige effekter på modtagerne; de kan være trivielle, tekstuelle, fejl, manipulatoriske eller pådutninger.

*Da forestillingen var slut, rejste publikum sig op og klappede*_{FORUDSAT: publikum sad ned}

*Det er Frederik der er kronprins*_{FORUDSAT: Joakim er ikke kronprins}

*Hun beklagede at hun kom for sent*_{FORUDSAT: hun kom for sent & man må ikke komme for sent}

*Tjeneren er jyde, men velsoigneret*_{FORUDSAT: der er modsætning mellem at være jyde og at være velsoigneret}

*Kvinden blev fundet i en rundkørsel, men hun har intet sprog*_{FORUDSAT: der er modsætning mellem at blive fundet i en rundkørsel og ikke at have noget sprog}

Hvornår er De holdt op at tæve Deres kone? FORUDSAT: den tiltalte er holdt op & har tævet sin kone & er gift & er en mand.

Det er trivielt at man kun kan bruge omsagnet *rejse sig op* om nogen der sidder ned. Det er således en triviell forudsættelse og vi inkorporerer som modtagere ganske simpelt den oplysning 'at publikum sad ned under forestillingen' i vores mentale model over den omtalte situation – ofte uden at tænke over det – fordi det er trivielt og upåfaldende og som oftest uden betydning for meningen med helheden.

Sætningskonstruktionen kløvning, fx *Det er Frederik der er kronprins*, bruges i situationer hvor ét element af en lukket mængde af elementer udpeges som det der meddeles – forudsat at de andre elementer i mængden ikke er sande – selv om modtagerne kunne forvente det. I eksemplet er både Frederik og Joakim elementer i den relevante mængde af prinser, og Frederik udpeges som den der arver kronen og det forudsættes at det ikke er Joakim. Kløvning og andre syntaktiske forgrundingskonstruktioner er ikke trivielle, men tekstuelle.

I *Hun beklagede at hun kom forsent* forudsættes to forhold som ikke logisk forudsætter hinanden: dels at det var sandt (og ikke kun nævnt) at hun kom for sent (*beklage* er et faktivt verbum), dels at det at komme for sent opfattes som noget der vurderes negativt (både i den omtalte situation og i kommunikationssituationen). Disse oplysninger er ikke trivielle, men dog ukontroversielle og er således en økonomisk og effektiv måde at formulere sig på.

I *Tjeneren er jyde, men velsoigneret* er det ved ordet *men* forudsat at der er modsætning mellem at være jyde og at være velsoigneret. Det er utvivlsomt kontroversielt, men da det ikke er fremsat, men forudsat og hensigten med ytringen af sætningen ('så vi kan godt spise her') antagelig er acceptabel for modtagerne, kan denne brug af forudsat information kaldes manipulation.

Se på denne autentiske tekst:

Den kvinde, der blev fundet i Fredericia centrum sent fredag aften, er nu identificeret. Hun er en 28-årig tysker, der kommer fra en institution i Hamborg. Den retarderede kvinde blev fundet i en rundkørsel ved Norgesgade ved 23-tiden fredag aften, men hun har intet sprog.

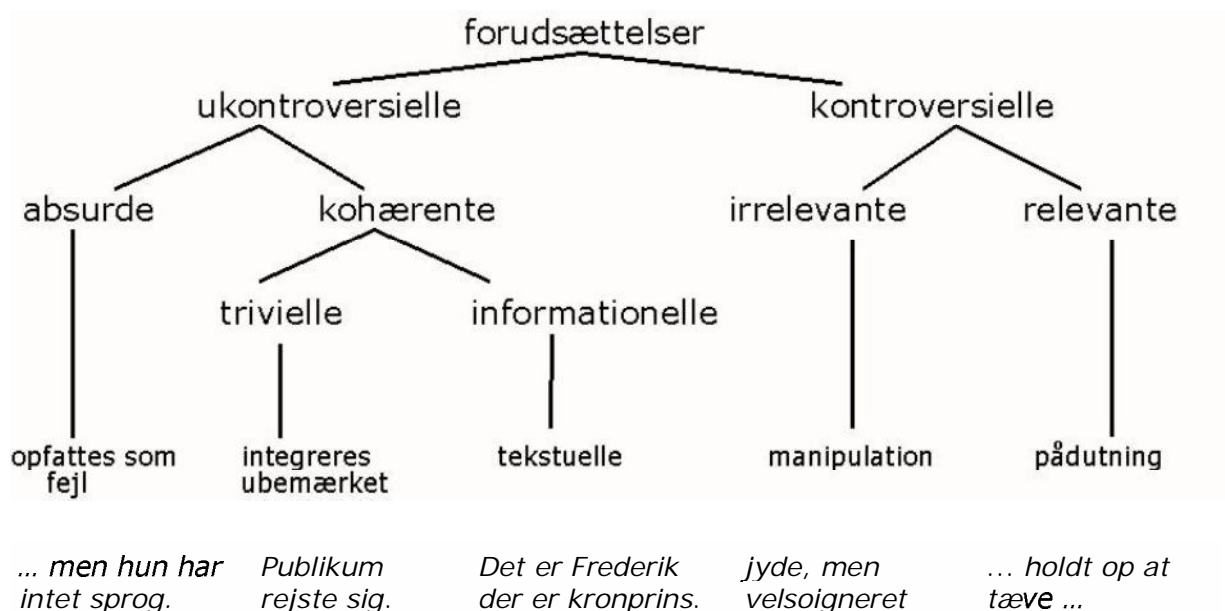
Politiken 8.4.2003 I side 6.

Her er det med ordet *men* forudsat at der er et modsætningsforhold mellem at være fundet i en rundkørsel ved Norgesgade ved 23-tiden

fredag aften og så ikke at have noget sprog. Det er nok en fejl. Der har antagelig stået ... og derfor kan man ikke finde ud af hvordan hun er kommet fra Hamborg til Fredericia. Men denne sidste sætning er blevet klippet af denne lille notits af redaktionssekretæren fordi der ikke var plads nok i spalten på avissiden. Denne forudsatte information kan af modtagerne kun opfattes som absurd og irrelevant, og vil normalt blive symptomallæst som en fejl — således som det er sket ovenfor.

I eksemplet *Hvornår er De holdt op at tæve Deres kone?* forudsættes der ikke blot visse sagforhold, men de er også stærkt kontroversielle med negative vurderinger om den tiltalte, som altså hvad enten han svarer ja eller nej, må anerkende det forudsatte. Dette eksempel kan kaldes pådutning eller møveri. Typerne af forudsættelser kan stilles op således:

Typer af underforståelser

Underforståelser (implikaturer) er kommunikerede informationer som adressaterne må slutte sig til konversationelt, dvs. i et ræsonnement for i det sagte at finde den relevans som afsenderen har garanteret ved overhovedet at ytre sætningen. Også underforståelser kan forekomme under forskellige vilkår med forskellige effekter på modtagerne.

Rektor er ædru i dag. UNDERFORSTÅET: rektor er normalt fuld.

Tjeneren er jyde, men velsoigneret. UNDERFORSTÅET: derfor kan vi godt spise på denne restaurant.

*Tjeneren er velsoigneret, men jyd*_{UNDERFORSTÅET: Derfor kan vi ikke spise på denne restaurant.}

Murersvenden der ikke har råd til andet pålæg end ost, men som ikke vil være ved det, siger da han kommer til den 10 ostemad i madpakken:

*Nå så kommer vi til ostemaden*_{FORUDSAT: der er kun en ostemad & UNDERFORSTÅET: Nu er jeg færdig med alle mine madder.}

Jeg kommer fra Island (hvorfra man må indføre 2 liter spiritus) til tolderen i lufthavnen med min pose der indeholder to flasker akvavit og to flasker cognac, så jeg siger før han spørger:

*Jeg har to flasker akvavit i posen*_{UNDERFORSTÅET og ikke mere.}

Vi er stadig socialister (SF-valgplakat 200?) _{FORUDSAT: vi var tidlere socialister & UNDERFORSTÅET: andre tidligere socialister er det ikke længere.}

*Du klarer dig bedst alene. Og slankekurer virker hver gang. Meld dig ind i HK*_{UNDERFORSTÅET: eftersom slankekurer ikke virker, kan du ikke klare dig alene.}

Den første tand kommer i munden_{UNDERFORSTÅET: den anden kommer på fx knæet.}

Denne lasagne er forkogt. Den skal ikke koges i 20 minutter i letsaltet vand_{UNDERFORSTÅET: det skal koges i fuldsaltet vand.}

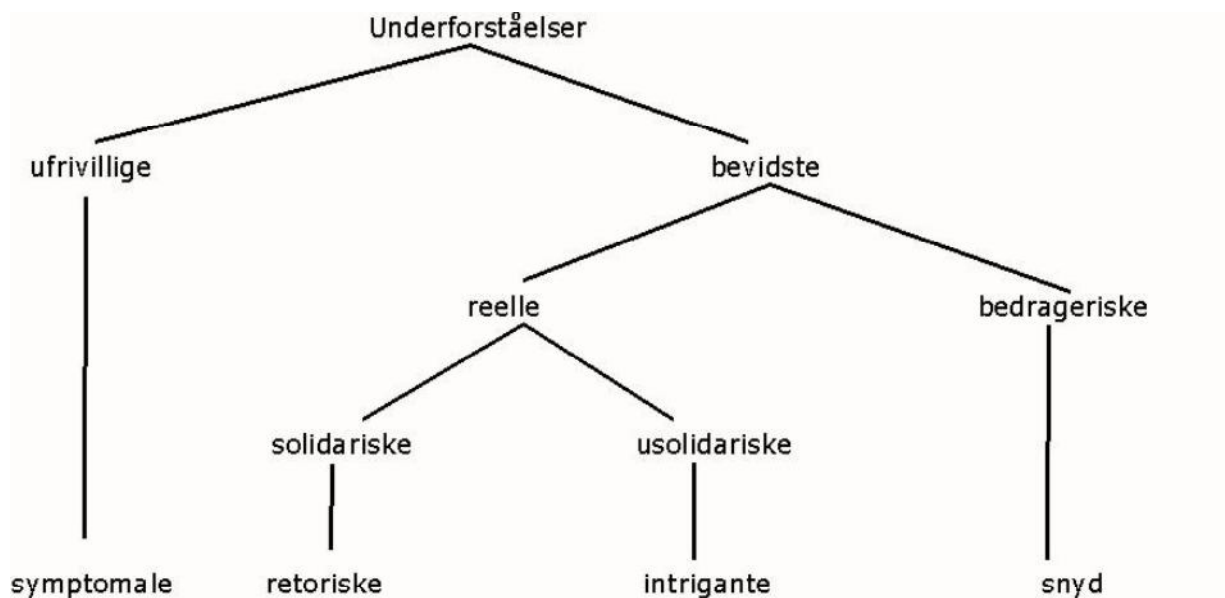
Eksaminanden kommer ind til eksamensbordet, får sit spørgsmål, og siger så til eksaminatoren mens censoren sidder og hører på det:
*Det spørgsmål har vi ikke aftalt at jeg skulle have*_{UNDERFORSTÅET: vi har aftalt et andet spørgsmål.}

Underforståelser kan være ufrivillige eller bevidste og intenderede. Modtagerne opfatter fx *Den første tand ...* og *Denne lasagne ...* som ufrivillige underforståelser som skyldes at de er lavet af børn eller oversættelsesmaskiner som ikke behersker sproget.

De intenderede kan være reelle, dvs. at det er afsenderens mening at modtagerne skal opfatte at informationerne ikke er fremsatte men kun underforstået, eller bedrageriske, dvs. at afsenderen forsøger at få modtagerne til at tro at de underforståede informationer er fremsatte. *..to flasker akvavit* og *Så kommer vi til ostemaden* er bedrageriske, mens *og slankekurer virker* og *Rektor er ædru i dag* er reelle.

De reelle underforståelser kan inddeles i de retoriske hvor afsenderen er solidarisk med modtagerne og bruger underforståelser som en effektiv og virkningsfuld form for kommunikation, og de intrigante hvor

afsenderen med underforståelsen udfordrer modtagernes opfattelse af sig selv den omtalte situation. Eksemplerne ... og slankekur virker hver gang og ... velsoigneret, men jyde er retoriske, mens Rektor er ædru i dag og Det spørgsmål har vi ikke aftalt ... er intrigante.

den første tand ...

*lasagnen er for-
køgt ...*

*slankekur virker
hver ...*

*velsoigneret,
men jyde*

Vi er stadig socialister

*Rektor er ædru i dag jeg har to flasker
spiritus ...*

*Det spørgsmål har
vi ikke aftalt*

*Ja, så kommer vi til
ostemaden*

Informationstyper i teksttolkningen

Historien *på motorvejen* falder let ind i kompositionsskemaet for en beretning med følgende led (Aristoteles 1992): I. en indledning (med en ustabil tilstand mellem modstridende kræfter i heltens verden), II. en episode med A. en komplikation for helten, og B. heltens reaktion på denne komplikation (ofte med angivelse af resultaterne af denne reaktion), og III. en slutning (hvor indledningens modstridende kræfter er faldet ind i et stabilt leje).

revision af defaultoplysningerne uddraget efter sætning 2\ . Og her vælger modtagerne (hvis de forstår vitsen) det andet alternativ, selv om det indebærer en sådan omkostningsfuld revision af den indtil da opstillede model – men hvorfor?

De to modeller afledes af tolkningen af hver sin information som er nævnt og ikke meddelt: 4\ 'på E-45 er der en spøgelsesbilist (og det er så århusianeren)' og 7\ 'på E-45 kører alle bilister (undtagen århusianeren) i det forkerte spor'. På dette sted sker modtagernes ræsonnement efter hvad der er sandsynligt eller nødvendigvis sandt i den omtalte situation (forudsat den er som i den virkelige verden). Det er meget mere sandsynlig at der er én spøgelsesbilist (4\ ) end at der er i hundredevis af spøgelsesbilister (7\ ) , og det er mere sandsynligt at århusianeren tager fejl, end at de har taget fejl i radioen.

Der er også på grund af genren Århushistorie grund til at vælge 4\ frem for 7\ som den rigtige tolkning. Eftersom det er en århusihistorie, er det antagelig afsenderens pointe at 'århusianere gør som de gør, fordi de er dumme'. Og det er jo netop hans dumhed der forklarer hvorfor århusianeren kører i det forkerte spor.

Der er to bemærkelsesværdige forhold ved denne tolkningsproces. For det første tvinges jeg som modtager til at indentificere mig med en spøgelsesbilist, dvs. at hvis jeg var kørt ned på motorvejen i det forkerte spor, så ville jeg også opleve at alle de andre var spøgelsesbilister. Og hvor hurtigt ville jeg kunne omtolke situationen og forstå at det var mig der var galt på den? Denne identifikation er normen for skønlitterære tekstarter eftersom de har en helt, men er normalt ikke noget der lægges op til i talehandlinger, diskurstekster eller faglige afhandlinger.

For det andet tvinger pointen mig til at forkaste hele det arbejde jeg indtil da har investeret i at opbygge den mentale model over den omtalte situation. Jeg må lave en total revision af alt hvad jeg tidligere har tænkt. Denne revision kaldes hos Aristoteles for anagnorisis 'omerkendelse' og kan både for helten og for modtagerne forekomme i historier med peripeti, 'omslag' fra lykke til ulykke (eller omvendt) eller fra vildfarelse til erkendelse (Borchmann 2005). Dette omslag er netop det kriterielle træk for genrene tragedie, novelle og vittighed, og oplevelsen af omerkendelsen (aha-oplevelsen) er faktisk det der udgør relevansen af denne type tekster for læserne. Tolkningen af historien er således i høj grad styret af den forventningsramme som er sat af genren.

Grice's maksimer

Ovenfor er det blevet hævdet at alle ikke-specificerede trivielle forhold antages at have defaultværdi. Argumentet for at det forholder sig sådan, er at modtagerne oplever omerkendelsen i pointen 7\ . Omer-

kendelsen indtræder kun fordi de allerede på grundlag af 2\ som en vildfarelse havde konstrueret en førstetolkning som sætning 7\ kan være i uoverensstemmelse med.

Ikke alle de defaultværdier som hører til fx læsningen af 2\, kan siges at være informationer som modtagerne er bevidste om. De gøres først bevidste i det øjeblik de som underforstået information indgår i et senere ræsonnement om tolkningen af meningen med tekstens helhed. Med sætning 2\ *En århusianer kører på motorvejen E-45 med sin kone* forudsætter afsenderen at århusianeren enten kører i det rigtige eller i det forkerte spor, og – viser det sig – underforstår at det er i det rigtige spor. Denne underforståelse bliver først bevidst for modtagerne i det øjeblik den kommer i konflikt med noget andet information, nemlig den i 7\. Argumentet for at disse informationer er ueksplíciteret til stede modtagernes bevidsthed selv om de er underforståelsen af noget forudsat, er at antagelsen af dem er nødvendiggjort af samarbejdsprincippet for kommunikation. Princippet er introduceret af den engelsk-amerikanske filosof H.P. Grice (1975) og er udmøntet i de såkaldte maksimer om kvantitet, kvalitet, relation og måde:

1. Kvantitet:
  - a. Lav dit bidrag så informativt som nødvendigt for det aktuelle formål med samtalen.
  - b. lav ikke dit bidrag mere informativt end nødvendigt.
2. Kvalitet:
  - a. Sig ikke hvad du tror er usandt.
  - b. Sig ikke noget som du mangler passende evidens for.
3. Relation:

Være relevant (dvs. sig kun noget som har relation til samtalens aktuelle emne).
4. Måde:
  - a. Undgå uklarheder i udtrykket.
  - b. Undgå flertydigheder.
  - c. Vær kortfattet, undgår unødvendig ordlighed.
  - d. Hold orden i teksten.

Disse 4 maksimer skal ikke forstås som lovmæssigheder, men som dele af et overordnet samarbejdsprincip, hvorefter afsenderen i og med ytringen af teksten lover, garanterer eller indgår en kontrakt med modtagerne om at maksimerne overholdes. De kan således godt blive brudt, krænket, fravalgt eller gjort svævende, men de er alligevel virksomme for hvordan parterne i første omgang opfatter meningen med teksten. Maksimerne er af Sperber and Wilson (1986) sidenhen sammenfattet til ét princip, nemlig som princippet om relevans, men Grices formulering er

faktisk bedst i beskrivelsen af information i tekster.

Hele effekten af vittigheden om århusianeren på motorvejen, kommer af at modtagerne under læsningen af 2\ har haft tillid til at kvantitetsmaksimet var overholdt (selv om det senere viste sig ikke at være det). Man kan jo ikke (i første omgang) sige at afsenderen har lavet sit bidrag i 2\ så informativt som nødvendigt for det aktuelle formål med samtalen, når det ikke er nævnt at århusianeren kører i det forkerte spor, men kun at han kører på motorvejen. Hvis det aktuelle formål med samtalen er at orientere om sande forhold i virkeligheden, er det en overtrædelse af maksimet om kvantitet (og historien er næppe sand, så det er også en overtrædelse af kvalitetsmaksimet om ikke at sige noget som man mangler passende evidens for).

Men genren århushistorie har faktisk ikke til formål at orientere om sande forhold i virkeligheden, men at give modtagerne mulighed for indlevelse i en vildfarelse, identifikation med en antihelt og efterfølgende omerkendelse (anagnorisis) i tolkningen af historier med omslag. Det som i første omgang i 2\ af modtagerne må opfattes som en overtrædelse af kvantitetsmaksimet kan altså i anden omgang opfattes som netop betingelsen for at afsenderen kan nå det for parterne fælles aktuelle formål med samtalen. Overtrædelsen af maksimet er betingelsen for at overholde det. Det synes at være et kriterielt træk ved (i hvert fald) denne type skønlitteratur.

Fabula og sujet

Teorien om information i tekster kan også kaste lys over det meget omdiskuterede skel mellem fabula og sujet. Uden at komme ind på positionerne i denne debat (som der ikke er plads til her) kan jeg foreslå at sujet'et defineres som den ingrerede mening af den fremsatte information i rækken af udsagn i teksten, mens fabulaen er den konsistente tolkning modtagerne når frem til efter et ræsonnement der også inddrager både den forudsatte og underforståede information.

Sujet'et i *På motorvejen* er at der er to modstridende vidnesbyrd om den omtalte situation, radioens og århusianerens, mens fabula'en er at det er århusianeren der er spøgelsesbilisten.

Skellet mellem fremsatte og ufremssatte typer af information hænger sammen med hvad den bogstavelige mening med en sætning kan defineres som (Recanati 2004). De forudsatte informationer og de underforståede informationer er de informationer som er ud over bogstavelige mening med sætningerne. De ufremssatte informationer kan man ikke aflede alene nedefra og op af ordene og de syntaktiske konstruktioner i sætningerne i teksten, for de afhænger også af sætningernes funktion i teksten og tekstens funktion i kommunikationssituationen, dvs. oppefra

og ned. Fremsatte informationer er således hovedsagelig resultatet af en nedefra og op-forståelse, mens de ufremsatte informationer hovedsageligt er informationer som modtagerne slutter sig til oppefra og med.

Skellet mellem sujet og fabula kan defineres ikke som hhv. kommunikationssituation og omtalt situation, men som meningen med den fremsatte information over for meningen med den fremsatte information + den ufremsatte information.

In medias res

Fænomenet in medias res kan på grundlag af informationsbegrebet defineres som en serie af pådutninger: afsenderen forudsætter at tekstuelle oplysninger som er nødvendige for forståelsen af helheden, er kendt skønt afsenderen ved at modtagerne ikke kender dem. De forudsatte informationer må modtagerne så lade som om de kender for at de, efter at have integreret dem i deres mentale model over den omtalte situation, kan følge tekstens derfra fremadskridende sammenhæng. Det er ikke blot nødvendigt for modtagerne at lade som om de kender dem, men også nødvendigt for dem at acceptere at oplysningerne er sande, eftersom de er relevante for tekstens senere budskab.

I det følgende tages eksemplerne på in medias res fra Knud Sørensens novelle "Observatøren" fra Samlingen *Naboskab* 1991, som sættes som et bilag efter denne artikel. Novellen begynder således:

»Selvfølgelig kan man byde dem med,« siger Else-Marie. »Det manglede bare andet. Sine naboer, sine næstnaboer og dem, der bor overfor, kan man godt byde med, selv om det ellers kun er familien.«

Harald gør, hvad han kan for ikke at have hørt hende. Han sidder og er ved at rense sin pibe med en af hendes strikkepinde. Det er ikke let at få den igennem. Den skal have et ordentlig dask, og bagefter er den næsten ikke til at få ud igen. Else-Marie ser på ham, kan han mærke, så han lægger strikkepinden fra sig på avisen og stikker piben i munden. Sug er der ikke. Han prøver at blæse, men det blir helt mærkeligt for øjnene af ham, sådan svulmer kenderne op.

Satans til pibe.

Else-Marie står stadig ved vinduet og observerer nu igen huset overfor. »Du kan lige så godt gå over og byde dem nu med det samme.« Hun vender sig, og han skiller piben ad. »De er hjemme,« tilføjer hun, og lidt efter siger hun også - nærmest overtalende: »Det er jo slet ikke sikkert, de kan den dag.«

Han lader stadig som om han ikke hører noget. Han rejser sig og går ud i baggangen efter sin værktøjskasse. Der må være et stykke ståltråd, der er tyndt nok. Eller et vridbor. Det tager lidt tid.

Linje 1-3: *Selvfølgelig kan man byde dem med ... Det manglede bare andet. Sine naboer, sine næstnaboer og dem, der bor overfor, kan man godt byde med, selv om det ellers kun er familien.* Med ordet *godt* forudsætter Else-Marie i forhold til Harald tekstuel at sætningen er en modpåstand mod et tidligere udsagn som kan have lydt:

'Man kan ikke byde dem der bor overfor'.

Men kender på dette tidspunkt slet ikke til Harald, så her forudsætter Knud Sørensen at Else-Marie taler en eller anden, og underforstår at det er Harald der har sagt denne sætning, og at hendes replik skal opfattes som et argument der skal overtale ham til at gå over og indbyde genboerne, selv om han ikke har lyst.

Med ordet *Selvfølgelig* forudsætter Else-Marie

'at Harald burde have vidst det'

Med ordene *byde dem med* forudsætter Else-Marie:

'at der er andre der skal indbydes, men genboerne behøver man ikke indbyde'

Forekomsterne af ordet *kan* forudsætter:

'det er ikke et spørgsmål om man ønsker at indbyde eller ej, men om man kan, også når det ikke er noget man skal'.

Med linje 4: *Harald gør, hvad han kan for ikke at have hørt hende* forudsætter LKnud Sørensen:

'at han har hørt hende'

Dette er et inkonsistent udsagn; det at høre har en opleverrolle som subjekt, og man kan godt gøre noget for ikke at høre noget, fx holde sig for ørerne, men man kan ikke gøre noget for ikke at have hørt noget. Man må opfatte at sætningen betyder at han lader som om han ikke har hørt hende, ved at se ud som om han er ved at rense sin pibe. Sætningen betyder altså det samme som linje 17: *Han lader stadig som om han ikke hører noget*, hvor ordet *stadig* netop forudsætter at sætningen i linje 4 betyder det samme. Med det forhold at Harald lader som om at han ikke har hørt det, forudsætter Knud Sørensen så i anden omgang:

'at konsekvensen af Else-Maries replik er noget som Harald ikke ønsker at acceptere'.

Senere (linje 13) viser det sig at det han ikke ønsker at acceptere, er:

'Harald har ikke lyst til at gå over og byde dem'.

Linje 5: *Det er ikke let at få den igennem.* Prædikatet 'let' forudsætter en opleverrolle for hvem det ikke er let, og dermed det underforstået for os læsere at det kun kan være Harald. Det er et tilstrækkeligt tegn på at denne information snarere er en del af Haralds bevidsthedsstrøm end noget en iagttager, fx Else-Marie, kunne erfare, og dette bekræftes tilfulde af fortsættelsen *Den skal have et ordentligt dask, ...* Fra dette sted er det klart for modtagerne at hele tekstens implicitte fortællerinstans har indre syn hos Harald, tager Haralds perspektiv og med præsens og scenisk fortælletempo løbende følger Haralds bevidsthed. Det indre syn i Haralds bevidsthed er således af Knus Sørensen underforstået igennem hele historien.

Linje 13: »Du kan lige så godt gå over og byde dem nu med det samme.« forudsætter:

'Du skal i alle tilfælde før eller senere gå over og byde dem'.

Og det er netop det der forudsættes i linje 3. Denne forudsættelse af Else-Marie er pådutning og møveri og ikke ukontroversielt og uskyldigt.

Linje 14: »*De er hjemme*« er forudsætningen for at Harald på dette tidspunkt kan gå over og byde dem, så denne replik af Else-Marie bekræfter tolkningen af linje 13.

Linje 15: *og lidt efter siger hun også - nærmest overtalende: »Det er jo slet ikke sikkert, de kan den dag.«* Dette forudsætter:

'Harald foretrækker at de ikke kan komme den dag, frem for at de kan komme den dag.'

Dette efterlader en tolkningsudfordring for modtagerne: hvorfor inviterer man genboerne (*huset overfor*) til noget hvis man foretrækker at de siger nej? Else-Marie og Harald må altså have en anden grund til at invitere genboerne, end at de ønsker at se dem. Og denne anden grund kan ikke være at det er noget som sig hør og bør, for det er netop blevet benægtet af forudsætningerne i linje 1-3.

Linje 24: »*Gå nu,*« *siger Else-Marie, »så kan vi også vise dem, hvad*

der hører sig til« forudsætter:

'at det ikke er formålet med indbydelsen at vise dem hvad der hører sig til
'der er et andet formål med indbydelsen',
"de" ved ikke hvad der hører sig til'.

Senere i historien viser det sig at formålet med Haralds besøg hos genboerne har været at han med egne øjne kunne konstatere at genbokonen er gravid (selv om de ikke er gift):

Linje 160: »Nå?« spørger Else-Marie, da han kommer hjem. Hun sidder i stolen halvvejs bag gardinet og strikker på et eller andet.

»Joh,« siger han, »hun venter sig godtnok. Hun har øjne som en drægtig kvie.«

Else-Marie skvulper fornøjet. »Jeg mente det jo nok,« siger hun.

Haralds *godt nok* forudsætter:

'Harald har ikke tidligere troet på at hun var gravid'

Men det har Else-Marie: »*Jeg mente det jo nok*«.

Selve pointen i teksten er ikke meddelt som fremsat information, men underforstået på grundlag af andre underforståelser og forudsættelser. Læserne må selv regne ud at formålet med Haralds rundgang til naboerne for at indbyde dem til fødselsdag alene har været drevet af Else-Maries og Haralds nysgerrighed efter at finde ud af om genbokonen er gravid selv om de ikke er gift. Det kan man udlede af at Else-Maries »Nå?« ikke af Harald opfattes som et spørgsmål om de kunne komme, men som et spørgsmål om hun var gravid.

Man kan således på grundlag af en analyse af underforståelserne og forudsættelserne i denne in medias res-teksts første 15 linjer, rekonstruere den samtale der er gået forud for det sted hvor modtagerne får indsigt i handlingsgangen gennem sujet'et. Der må i fabula'en have udspillet sig en replikudveksling som følgende:

EM: Jeg tror genbokonen er gravid.

H: Er du sikker på det? De er jo ikke en gang gift!

EM: Gå du selv derover og se at jeg har ret!

H: Jeg kan jo ikke bare gå over og observere hende.

EM: Du kan jo sige at du kommer for at indbyde dem til min fødselsdag om 14 dage.

H: Jammen jeg har ikke lyst til at få dem på besøg,
og man kan forøvrigt slet ikke indbyde sine genboer til en familiefødselsdag.

og så fortsætter selve teksten:

EM: Selvfølgelig kan man byde dem med. Det manglede bare andet. Sine naboer, sine næstnaboer og dem, der bor overfor, kan man godt byde med, selv om det ellers kun er familien. «

Else-Marie står stadig ved vinduet og observerer nu igen huset overfor.

EM: Du kan lige så godt gå over og byde dem nu med det samme. – De er hjemme. — Det er jo slet ikke sikkert, de kan den dag.

Tekstens tema

Tekstens tema afsløres især ved ufremsatte informationer i teksten. Det gælder to så vigtige temaer som Haralds karakter og egenskaber og Haralds livshistorie. Scenen hos næstnaboen er et tydeligt eksempel på underfortsæelser:

Næstnaboens er åbenbart ikke hjemme, og det er mærkeligt, for det har man jo ikke set noget til. Harald banker endnu engang og tager så i døren. Den er låst. Han finder ud af, at han hellere må gå en tur rundt om huset for at se, om alt er i orden. Vi holder jo øje med hinandens herude. Der er rullet ned i soveværelset, men man kan da ikke tro, at så unge mennesker sover til middag. Han prøver også fordøren. Heller ikke.

»De er nok ikke hjemme,« råber han til naboens, som han stadig kan høre pusle på den anden side af hækken. Så slår han et slag omkring indkørslen og kigger gennem garagevinduet. Bilen er der da. Nå, ja. Så kan Else-Marie selv ringe til dem.

Han skrår over gaden.

(En enkelt forudsættelse er bemærkelsesværdig her, nemlig den at det ikke nødvendigvis efter skik og brug er Harald der skal indbyde næstnaboerne, det kan Else-Marie godt. Denne forudsættelse aktualisere tolkningsudfordringen om hvorfor det er Harald der skal indbyde næstnaboerne – og ikke Else Marie.)

Men det modtagerne bør slutte sig til på grundlag af Knud Sørensens underforståelser i dette afsnit, er om Haralds karakter. Det fremgår af afsnittet at næstnaboens har låset begge døre, har bilen i garagen, har rullet ned i soveværelset uden at man kan antage at de sover. Læserne kan så først slutte sig til at de ligger og boller lørdag formiddag. Og

dernæst kan vi slutte os til at Harald må være temmelig indskrænket når han ikke kan regne dette ud – selv om spørgsmålet om hvorvidt folk boller (uden at være gift), er det der ellers interesserer ham allermost.

Haralds livshistorie kommer frem som forudsættelser i linje 116-125:

Harald har ikke lyst til at blive bestjålet. Alligevel vil han godt fortælle Lars, hvem han er. »Nå, ja,« siger han, »det er min far, ham der rider forrest på det billede. Det var det år, han og mor blev gift.« Harald lader ham blive lidt nysgerrig. »Du kender Kroggaard?« spørger han så, »det var den hans far købte til ham.«

Lars kender ikke Kroggaard, men hende konen, eller hvad hun nu er, spørger, om det ikke er den med alleen. Det bekræfter han, men lader så iøvrigt som om, han ikke hører de spørgsmål, de ellers kommer med. Der er heller ikke noget videre at snakke om. Det var jo ikke så mange år, faderen kunne blive siddende ved den. »Jeg blev murer,« siger han. Det må være nok.

I linje 119-20: »Du kender Kroggaard?« spørger han så, »det var den hans far købte til ham.« forudsætter Harald – ved sætningskløvning som ikke er tekstuel, men en pådutning der skal markere Larses uvidenhed – at Haralds farfar købte Kroggaard til Haralds far. Farfaderen var – kan læserne slutte sig til som Knud Sørensens underforståede information – åbenbart proprietær, siden han kunne købe en stor gård til dem af sine sønner som ikke kunne arve hovedgården fordi de ikke var ældste søn. Denne tolkning bekræftes af *Det var jo ikke så mange år, faderen kunne blive siddende ved den*, hvor det også ved sætningskløvning forudsættes – nu Knud Sørensens over for læserne – at faderen ikke kunne blive siddende i den. Dette er nemlig noget Harald tænker i dækket direkte tanke, hvilket ses af at *jo* kun kan være noget Harald tænker, nemlig som begrundelse for at han ikke vil svare på spørgsmålene om Kroggaard. Han nøjes med at sige at han selv blev murer. Det historien blotlægger, er ikke blot at Harald og Else-Marie er landbrugsnostaltiske, socialt handikappede og bornerte mennesker, men også at de er det som et resultat af en social deroute fra farfaderens hovedgård, til faderens store gård (den med alleen), til Harald som slet ikke er landmand, men blot håndværker.

Kort fortalt er tolkningen af historien: Harald vil gerne synes at være arving til en gammel bondekultur ved at følge skik og brug og takt og tone, men han er bare murer og har antagelig aldrig boet på en gård. Han lader som om han indbyder til fødselsdag efter skik og brug, men han vil blot undersøge om genboerne boller uden at være gift.

Læserne får ved dækket direkte tanke lov til at se ind i Haralds bevidsthed. Den dækkede indirekte tanke viser sig ved at der bruges den indirekte tankes tempus og pronominer, men den direkte tankes ledstil-

ling, ordvalg, udråbsord og holdningsadverbialer, fx l. 9: *Satans til pibe*, l. 33: *Naboens*, l. 39: *Bilen er der da. Nå, ja. Så kan Else-Marie selv ringe til dem.* (Men nogle af de oplysninger vi får, er dog ikke Haralds tanker, men forfatterens orientering af læserne om den baggrund som er nødvendig for at vi kan forstå historien, fx l. 21 *De andre er naboens og næstnaboens til højre.* Det er næppe noget Harald siger til sig selv.)

Vi forstår gennem Haralds tanker noget om Harald, som han ikke selv er sig bevidst. Vi forstår fx (i hvert fald anden gang vi læser) at Harald faktisk får en elendig plads ved kaffebordet (han kan ikke se værelserne og får solen i øjnene), men han synes selv at den er god fordi han kan se genbokonens mave og øjne. Og vi forstår at Harald laver intriger og møverispiller Jante-lov med Lars ved l. 97-100 at lave instrige og møveri med alle oplysningerne (name-dropping linje, og spørgsmål uden spørgeordstilling linje 119 og kløvninger linjerne 119-20, 124); alle disse stilistiske træk betyder jo nemlig: 'du skal ikke tro du er noget, du skal ikke tro du ved noget om os!'

Ved sin pointerede slutning får temaet en ekstra dimension. Læserne har gennem fortælleformen fået en rude sat i til Haralds bevidsthed, vi følger med i hvad han synes og mener og hvorfor han handler som han gør. Men fordi alle oplysningerne skal hentes som påduttede forudsættelser og retoriske underforståelser føler vi os som en slags lurere der får indblik i noget som vi faktisk ikke skulle have at vide.

Litteratur

Aristoteles (330 fvt., 1992): *Poetik*, oversat af Poul Helms. København: Hans Reitzel.

Simon Borchmann (2005): *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med reflektiv funktion*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Simon Borchmann m. fl. (2009): *Årshistorier. Fra Bjerget til Byen 4*. Aarhus Universitet.

Genette, Gérard (1979, 1992): *The Architext*, translated by Jane E. Lewin, Berkeley: University of California Press.

Grice, H. P. (1967, 1975): "Logic and conversation" in Cole, Peter, & Jerry Morgan 1975. *Syntax and Semantics, vol 3, Speech Acts*. New York: Academic press.

Harder, Peter, & Christian Kock (1976): "The Theory of Presupposition Failure". *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* vol XVII. København: Akademisk Forlag.

Johnson-Laird, P.N. (1983): *Mental Models*, Cambridge: Cambridge University Press.

Recanati, F. (2004): *Literal Meaning*, Cambridge: Cambridge Universiti-

ty Press.

Sperber, Dan and Deirdre Wilson (1986): *Relevance*, Blackwell, Oxford.

Togeby, Ole (1993): *PRAXT. Pragmatisk tekstteori 1-2*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*, København: Gad.